Journal of Iranian Studies
Faculty of Literature and Humanities
Shahid Bahonar University of Kerman
Year 19, No. 38, winter 2021

Reflecting on tRe ReligiouF Functionf of Sornā Musical Instrument in the Culture of the People of Zagros⁻

Najmedin Gilani [1]
Mokhtar Fili[2]

1. Introduction

During the course of history, music has always occupied an extraordinary position among different cultures and nations. Plato eega iiii c eeannng a eee clll eeen edccaiiaaa ccccccce (Plato, Book III, 2004, p. 399). Furthermore, the role of music in ’’’’’’’ ’every-day lives is quite clear. Whether in ancient times or today, humans have always paid special attention to music, attempting to convey their messages to God through music and rhythmic words. ee tttt e aaaay’ oocgre ccegggggge rrrr e aee iii ll aaaditions alive among the people of Zagros which are deeply rooted in mythologies; they are connected to a universe beyond the material world and are tttt ly acceeeeeee ee by Sāāāā iiii ca tttt eeee ... Various functions of this instrument in the culture of the people of Zagros include martial arts, festivities, providing comfort in grief, conveying messages, promising hope, and mythical and mystical functions such as asking for rain, asking for a male offspring, driving the moon out of the hands of evil forces, and helping to find lost corpses in rivers. The present study seeks to provide answers to the ggggggggguueiii:::: Waa aee hhe nnncii Sāāāā iiii cal instrument in the culture of the people of Zagros? What are the origins and philosophies behind those functions?

*Date received: 07/05/2019 Date accepted: 18/12/2019

[1] **Corresponding author**: Assistant Professor in History, Ferdowsi University of Mashhad, Iran, Email: gilani@ferdowsi.um.ac.ir
[2] PhD Candidate in Persian Language and Literature, Lorestan University, Iran, Email: mfili@gmail.com

2.Methodology

The present study was conducted using the descriptive-analytical method. Data were collected using library studies, field research and references to the comments of philosophers including Aristotle, Plato, Schopenhauer, Nietzsche, and Durant.

3.Discussion

The nature of music is complex and mystical. During the course of history, man has always had an exceptional outlook towards music. Particularly in the spiritual culture and folkloric and mythological beliefs of Iranian ethnicities, music has always occupied a special position. Sublime instances of music are manifested through different religions, faiths, and ethnicities. Various rituals and ceremonies of all religions are somehow accompanied by a specific type of music. As two ethnicities that safeguard the Iranian culture, Lurs and Kurds have always had a special place for music in their hearts. In this study, eeee caees hhe reiigi ccccii ff Sāāāā iiii ca tttt eeee the culture of the people of Zagros is examined; these people play Sāāāā iiii ca tttt eeee n rrr iia a iii ttt ra ee nnnn ceremonies, and other folkloric traditions.

In Leeett a add Baiiii a Sāāāā iiii ca tttt r eee induce excitement and a sense of epic feeling into warriors. Albeit, this type of music is deeply rooted in the Iranian ancient history; in Feooo aaaaa,,,, rrrr e ha eeen nnn y i(((((((rr ynng acccccc c eee cmmmecce aa r I eeeeaa Sāāāā musical instrument would be played in a sorrowful tone which also stems from Iranian ancient history and mythology. What makes music in Zagros region a unique genre are the mystical and mythological functions of this musical instrument in the modern world. People of Zagros would seek help from this instrument in order to ask for rain, ask for male offspring, find lost corpses drowned underwater, and seek shelter from natural disasters such as lunar eclipse. Subsequently, tt ca ee exeee Sāāāā iiii ca tttt eeee a aaaaaaaeee part of the lives of people who live in Zagros region.

4.Conclusion

Music occupies an exceptional position in the hearts of all ethnicities and nations throughout the globe. Ancient civilization and humans

from past historical periods have had an extraterrestrial perspective towards music; they would attempt to convey their messages to gods through music and rhythm. In ancient times, there has been an inseparable bond between music and temples. Music has retained its special position in the modern world a well ggggg ggSnnnā a international musical instrument with a variety of functions, it has a special bond with souls and minds of the people of Zagros. This instrument has always accompanied these people in battles, festivities, sickness and health. In addition, the instrument serve mystical and mythological functions in the culture of the people of Zagros which is worth reflecting upon in terms of mythological point of view. One of the functions of this instrument involves conveying terrestrial and extraterrestrial messages. In the past where modern messaging services were non-existent, Lurs and Kurds would convey their messages of happiness or sorrow to distant lands using the instrument. Moreover, they would also convey their wishes and requests to God ggggggghe aa gcca nnnn Sāāāā iiii ca tttt uu jjjj ect a reflected upon by Nietzsche. The majority of common traditions in the culture of the people of Zagros are deeply rooted in myths and incredibly reflect mythological beliefs, all of which are performed using this instrument. One of these rituals is a ceremony held to ask rrr a ma ff rrrr nng. In iii cerennn y weeee Snnnā iiii ca instrument is played, a woman who desires to bear a male child would climb a mountain with a group of instrument players and would ask the sun for a male offspring through beautiful poems pertaining to the greatness and fairness of the sun. The song in this ceremony is very similar to a pray written in Mehryasht. She would also bestow upon the sun a piece of bread; according to Iranian and Greek mythological beliefs, the Sun was the god of music and growth and people would bread and flour upon the Sun as well.

Additionally, in ceremonies held to ask for rain which is a common affair among almost all faiths and religions, Lurs and Kurds would aaay Soāāā oo ceeee y hhe eeeee e bbbccc sssssss s clearly in Tiryasht. Moreover, the people of Zagros believed that lunar eclipses occur as a result of a battle between evil and godly forces. According to their beliefs, the Jinn intended to curse the moon as a force of God; a subject that is mentioned in Avesta and advocated by Al-Biruni. Therefore, people would attempt to curse the Jinn using iiii cāāāāāāāāāāhhhhaaascciii eeee aaaaglll y weaSSSSSSSllaoooohe

people from the South and North of Iran, these people would also use aaaaaaaicarrrrrrennnnnnnmccccccccccccccccccciiii ee

Keywords: Sāāāā iiii ca tttt eeee Cttt eee Za eiigssss functions

References [In Persian]:

Al-Biruni, A. (1971). *The remaining signs of past centuries* (A. Danaseresht, Trans.). Tehran, Iran: Ebn Sina.

Aristotle. (2005). *Politics* (H. Enayat, Trans.). Tehran, Iran: Elmi va Farhangi.

Asadi Tousi, A. (2015). *Garshaspnameh* (M. Amiri Salar, & N. Matlabi Kashani, Rev.). Tehran, Iran: Sokhan.

Brian, P. (2004). *From Cyrus to Alexander: A history of the Persian Empire* (M. Semsar, Trans.). Tehran, Iran: Farzan Rouz.

Christensen, A. E. (1954). *L'Iran sous les Sassanides* (R. Yasemi, Trans.). Tehran, Iran: Negah.

Doustkhah, J. (2006). *Avesta, the most ancient Persian composition.* Tehran, Iran: Morvarid.

Durant, W. J. (1999). *The story of civilization* (A. Aram, Trans.). Tehran, Iran: Publication and Education Organization of Islamic Revolution.

Ferdowsi, A. (2009). *Shahnameh*. Tehran, Iran: Poursayeb.

Gilani, N., Akbari, M., & Yari, S. (2018). An analytical-comparative study of Lurish and Kurdish mourning rituals and the mourning tradition in Shahnameh. *Journal of Comparative Literature*, 9(17), 183-205.

Herodotus. (1989). *The histories* (V. Mazandarani, Trans.). Tehran, Iran: Ashena.

Hosouri, A. (1999). *Siavoshan*. Tehran, Iran: Cheshmeh.

Molavi, J. M. (2004). *Ghazaliat-e Shams* (M. Shafiei Kadkani, Text-editor). Tehran, Iran: Amirkabir.

Nietzsche, F. W. (2007). *Die fröhliche wissenschaft* (J. Al Ahmad, S. Kamran, & H. Pouladvand, Trans.). Tehran, Iran: Jami.

Nietzsche, F. W. (2007). *Götzen dämmerung* (M. Ansari, Trans.). Tehran, Iran: Jami.

Plato. (2004). *Republic* (F. Rohaninejad, Trans.). Tehran, Iran: Elmi va Farhangi.

Pourdavoud, E. (1971). *Yashts* (B. Farehvashi, Rev.). Tehran, Iran: Tehran University Press.

Razi, H. (2006). *Avesta*. Tehran, Iran: Bahjat.

Sa Saaaaz 2222222*Boustan* (M. Foroughi, Text-editor). Tehran, Iran: Farhang.

Schopenhauer, A. (2009). *The world as will and representation* (R. Valiyari, Trans.). Tehran, Iran: Markaz.

Sharp, R. N. (1967). The *inscriptions in old Persian cuneiform of the Achaemenian emperors*. Tehran, Iran: Farhang.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مجلّهٔ مطالعات ایرانی
دانشکدهٔ ادبیّات و علوم انسانی
دانشگاه شهید باهنر کرمان
سال نوزدهم، شمارهٔ سی و هشتم، پاییز و زمستان ۱۳۹۹

تأملی بر کارکردهای آئینی ساز سُرنا در فرهنگِ مردم زاگرس

نجم‌الدین گیلانی(نویسندهٔ مسئول)[۱]
مختار فیلی[۲]

چکیده#

سازِ سُرنا در بین بسیاری از اقوام و تمدن‌های جهان رایج بوده و کارکردهای گوناگونی (رزمی، بزمی و آئینی)، دارد، اما در نزد مردم زاگرُس کارکردهای بیشتر و متفاوت‌تری دارد. اصولاً سازِ سُرنا، در میان مردم زاگرس، به‌ویژه مردم لُر و کُرد، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده و با جان و دلِ آنها در پیوند است. از جمله کارکردهای این ساز در فرهنگِ مردمِ زاگرس، می‌توان به کارکردِ رزمی، بزمی، تسلّی‌بخشی در سوگ، پیام‌رسانی، امیدبخشی و کارکرهای اساطیری و رازگونه مانند: طلبِ باران، طلبِ پسر، رهاننده ماه از دست نیروهای اهریمنی، کمک در پیداشدن جسدِ مفقود شده در رودخانه اشاره کرد. در این مقاله تلاش بر این است با استناد منابع کهن و استمداد از نظریات فلاسفه‌ای مانند ارسطو، افلاطون، شوپنهاور، نیچه و ویل‌دورانت به این سؤالات پاسخ داده شود که سازِ سُرنا در فرهنگ مردم زاگرس چه کارکردهایی دارد و ریشه و فلسفهٔ این کارکردها در چیست؟

واژه‌های کلیدی: ساز سُرنا، فرهنگ، زاگرس، کارکردهای آیینی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

– تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۸/۰۲/۱۷ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۸/۰۹/۲۷
Doi: 10.22103/jis.2019.13982.1934

۱. **استادیار گروه تاریخ دانشگاه فردوسی مشهد، ایران.** #gilani@ferdowsi.um.ac.ir
۲. **دانشجوی دکترای زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه لرستان، ایران.** mfili@gmail.com

۱. مقدّمه

موسیقی در طول تاریخ در فرهنگ اقوام و ملل مختلف از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده است. به‌طوری‌که افلاطون یکی از اصول تربیتیِ کودکان را آموختن موسیقی می‌داند (افلاطون، کتاب سوم، ۱۳۸۳: ۳۹۹). جایگاه موسیقیَ در زندگی روزمرهٔ انسانها بر همگان روشن است. انسانها چه در گذشته‌های دور باستانی، چه امروزه توجه خاصی به موسیقی داشتند و از طریق موسیقی و کلامِ موزون سعی در رساندن پیام خود به پروردگار داشتند. امروزه نیز با وجود پیشرفت تکنولوژی، در میان اقوام زاگرس آداب و سُنت‌هایی وجود دارد که ریشه در اساطیر داشته و با دنیایی، ورای جهان مادی در پیوند هستند که بیشتر آنها با نواختن سازِ سُرنا همراه هستند. درواقع می‌توان گفت ساز سُرنا، جزء جدایی‌ناپذیر آیین‌های سوگَ، سور، رزم، بزم و دیگر سنت‌های مردمان لُر و کُرد است. در این مقاله با استناد به منابع و روش میدانی، هفت مورد از آئین‌هایی که ساز سُرنا در آنها کارکرد ویژه‌ای دارد، بررسی می‌شود.

۲. بحث و بررسی

۲-۱. جایگاه موسیقی در تفکرِ تمدن‌های باستان

موسیقی ماهیتی رازگونه و پیچیده دارد، به‌گونه‌ای که ارسطو می‌گوید: «بیان ماهیت موسیقی و شرح ضرورت آگاهی بر آن آسان نیست» (ارسطو، ۱۳۸۴: ۴۴۱). آوای سُرنا از چنان جایگاه بالایی برخوردار است که مولوی آن را آوایی خدایی می‌داند: «ز تست آنک دمیدن نه ز سُرناست خدایا» (مولوی، ۱۳۸۳: ۱۸۳) و نیچه معتقد است که: «بدون موسیقی زندگی خطاست» (نیچه، ۱۳۸۶: ۷۳). این نوع نگاه‌ها، حاکی از آن است که موسیقی و ساز از ضروریات زندگی بشر بوده و در طول تاریخ، بشر نگاهی خاص و متفاوت به موسیقی داشته است؛ به‌ویژه در فرهنگ معنوی، باورهای فولکلوریک و اساطیری اقوام ایران، موسیقی جایگاه ویژه‌ای دارد.

ادیان، مذاهب و اقوام مختلف، تجلی‌گاه نمونه‌های متعالی از موسیقی هستند. آیین‌ها و مراسم گوناگون موجود در هر کیش و مذهبی، هر یک به نوعی، با گونه‌ای از موسیقی همراه‌اند. اساساً موسیقی انسانهای نخستین، به هر شکل و صورتی که بوده، جنبهٔ روحانی داشته و در قالب ستایش و نیایش خدایان و مناسک دینی بوده است؛ به‌طوری‌که روحانیون بنی‌اسرائیل تحت تأثیر موسیقیِ‌های عجیب و رازوارانه از آینده خبر می‌دادند و در آن حال سخنانی می‌گفتند که مردمِ خیال می‌کردند به آنان وحی و الهام شده و روح دیگری در آنان نفوذ کرده است (ن.ک: دورانت، ۱۳۷۸: ۸۷و ۲۶۲). در کتاب تورات دربارهٔ عبادت خداوند از طریق موسیقی آمده است که:

جمیع لاویانی که مغنی بودند...با سنجها و بربطها و عودها به طرف مشرق مذبح ایستاده بودند و با ایشان صد و بیست کاهن بودند که کرنا می‌نواختند. پس واقع شد که چون کرنانوازان و مغنّیان مثل یک نفر به یک آواز در حمد و تسبیح خداوند به صدا آمدند و چون با کرناها و سنجها و سایر آلات موسیقی به آواز بلند خواندند و خداوند را حمد گفتند... .(کتاب مقدس، کتاب دوم تواریخ ایام، فصل چهارم: ۶۵۸)

همچنین «داوود و تمامی خاندان اسرائیل با انواع آلات چوب سرو و بربط و رباب و دف و دهل و سنجها به حضور خداوند بازی می‌کردند» (تورات، کتاب دوم سموئیل، فصل پنجم: ۴۶۸). در مزامیر نیز آمده است که: «برای خدای یعقوب آواز شادمانی دهید! سرود را بلند کنید و دف را بیاورید و بربط دلنواز را با رباب! کرنا بنوازید در اول ماه، در ماه تمام و در روز عید ما؛ زیراکه این فریضه‌ای است در اسرائیل و حکمی از خدای یعقوب» (تورات، سفر مزامیر، فصل هفتاد و نه: ۸۶۲). در هند باستان نیز از موسیقی و پایکوبی و حرکت و وزن برای تعظیم و تکریم خدایان استفاده می‌شد (دورانت، ۱۳۷۸: ۴۴۱). موسیقی چینی نیز مستقل از مذهب نبود و همواره تشریفات مذهبی با موسیقی همراه بوده است. در واقع موسیقی و رقص زینت‌بخش معابد و دربار چینی بود (همان: ۵۳۰ و ۵۹۷). ژاپنیان نیز «معتقد بودند که موسیقی، مانند زندگی، از طرف خدایان به قوم ژاپنی ارزانی شده است. ایزاناگی و ایزانامی، به هنگام آفرینش زمین، سرود می‌خواندند» (همان: ۶۳۲). یونانیان باستان خدای شعر و موسیقی داشتند (هرودوت، ۱۳۶۸: ۲/ ۱۷۲؛ افلاطون، کتاب سوم، ۱۳۸۳: ۱۴۰). درواقع موسیقی در دنیای باستان از جایگاه مقدسی برخوردار بود و بیشتر کارکرد مذهبی داشته است.

۲-۲. کارکرد رزمیِ سازِ سُرنا (مقامِ سُوارَه‌هُو).

موسیقی رزمی در ایران و به تبع از آن در نزدِ مردمِ زاگرس، جایگاه ویژه‌ای داشته است. این نوع از موسیقی، بیان‌کنندهٔ مشخصات یک جامعهٔ کهنِ سلحشور است که به گفتهٔ ارسطو «شور برمی‌انگیزد» (ارسطو، ۱۳۸۴: ۴۵۱) و برای مَردانِ جنگی سودمند است؛ چراکه باعث می‌شود جنگاوران در کارزار، شجاعت به‌خرج دهَند و در معرض آسیب بدنی و خطر مرگ قرار گیرند. علاوه بر این، موسیقی رزمی، باعث می‌شود که جنگاوران در همه‌حال پایداری به خرج داده و با شهامتی تزلزل ناپذیر ضرباتِ روزگار را تحمل کنند (افلاطون، ۱۳۸۳: ۱۷۱). مقامِ سواره‌هو در موسیقی مردمِ لُر (بختیاری و لرستان)، این‌گونه است. این مقام، برخلاف نقدی که نیچه، فیلسوف شهیر آلمانی، به موسیقی آلمان دارد و می‌گوید: «این موسیقی شور و شوقی در نگاهِ سلحشوران برنمی‌انگیزد» (نیچه، ۱۳۹۲: ۱۶۸)؛ شور و شوقی مثال‌زدنی در میان سلحشوران و سواران برمی‌انگیزد. مقامِ سواره‌هو، در زیرمجموعه دستگاه ماهور و با صدای دنباله‌دار و بسیار بلند، سوارانِ جنگی را به نظم و

برگشتن به جایگاه اصلی فرامی‌خواند. درواقع یک فراخوان تهییج‌کنندهٔ سواران است. سُرناچی که در جنگ‌ها برای ایجاد روحیه و نشاط برای سربازان جنگجو می‌نواخته، مقام «سواره‌هو» را دو مورد می‌نواخته است: اول اینکه اگر سواران عقب‌نشینی می‌کردند، ولی فرمانده از این عقب‌نشینی ناخرسند بود، به سُرناچی دستور می‌داد که طولانی و کوبنده سواران را فراخواند تا لشکر پراکنده نشود. در شاهنامه‌ی فردوسی بارها به کارکردِ رزمیِ سازِ کره‌نای اشاره شده است. چنان‌که منوچهر برای جنگ با سلم و تور از شیپور و کره‌نای استفَاده می‌کند:

همان پیش پیلان تبیره زنان — خروشان و جوشان و پیلان دمان
یکی بزمگاهست گفتی به جای — ز شیپور و نالیدن کرّه‌نای...
بیامد بزین اندر آورد پای — برآمد خروشیدن کرّه‌نای

(فردوسی، ۱۳۹۳: ۶۶/۱).

در داستان فریدون نیز آمده است:

تبیره‌زنان پیش پیلان بپای — ز هر سو خروشیدن کرّه‌نای

(فردوسی، ۱۳۹۳: ۶۶/۱).

سپه را ز دریا به هامون کشید — ز هامون سوی آفریدون کشید
برآمد ز در نالهٔ کرّه‌نای — سراسر بجنبید لشکر ز جای

(فردوسی، ۱۳۹۳: ۷۴/۱).

اسدی توسی نیز به نواختنِ سازِ سُرنا در کشاکش جنگ لشکریان یاد می‌کند:

دو لشکر برآمیخت از چپ و راست — ده و گیر پرخاش‌جویان بخاست
ز هر سو همی کوس زرّین زدند — دو سُرنای رویین و سرغین زدند

(اسدی توسی، ۱۳۹۴: ۹۴)

البته مهیّج کردن سپاهیان با موسیقی، فقط خاص فرهنگ ایران نبوده و هرودوت گزارش می‌دهد که آلیات پادشاه لیدی، سپاهیان را با آهنگ «سیرنکس»، که مهم‌ترین آلتِ موسیقی چوپانان باستان بوده، به حرکت درمی‌آورد (هرودوت، ۱۳۶۸: ۷۳/۱). موسیقی در اسپارت نیز بیشتر جنبه‌ی نظامی داشت (دورانت، ۱۳۷۸: ۷۳۲). آنها برای پیروزی در جنگ از نیروی سحرآمیز ساز استمداد می‌طلبیدند؛ به طوری‌که آتنیان به شوخی می‌گفتند که چون اسپارتیان در دومین جنگ مسنیا در حال شکست بودند، معلم

لنگی از اهالی آتیک، با سرودهای جنگی خود، اسپارتیان دلمرده را برانگیخت و به پیروزی کشاند. وی در مجامع عمومی به نوای نی آواز می‌خواند، و به این شیوه می‌توانست مرگ نظامی اسپارت را به ظفری غبطه‌انگیز تبدیل کند (دورانت، ۱۳۷۸: ۷۳۳).

مورد دوم از مقامِ «سواره‌هو»، که کمی متفاوت‌تر از مورد اول نواخته می‌شد، برای تشویق و ایجاد نظم در بخش سواره‌نظام نواخته می‌شد. که البته در دوران اخیر و تا پیش از جایگزینی ماشین به‌جای اسب، برای آوردنِ عروس به خانه‌ی داماد، از سواران تازنده و چابک استفاده می‌شد. در مسیر راه، وقتی سَواران از گرداگرد عروس پراکنده می‌شدند، سُرناچی برای فراخوان سواران، مقامِ «سواره‌هو» را می‌نواخت. جالب اینکه در شاهنامهٔ فردوسی نیز برای آوردن عروس هم از گروه سواران استفاده می‌شده است، هم از سازِ کرّه‌نای؛ فردوسی در داستان آوردن رودابه به خانه‌ی بخت چنین می‌سراید:

بزد نای مهراب و بربست کوس — بیاراست لشکر چو چشم خروس
ابا ژنده‌پیلان و رامشگران — زمین شد بهشت از کران تا کران
ز بس گونه‌گون شد پرنیانی‌درفش — چه سرخ و سپید و چه زرد و بنفش
چه آوای نای و چه آوای چنگ — خروشیدن بوق و آوای زنگ
تو گفتی مگر روز انجامش است — یکی رستخیز است گر رامش است
همی رفت ازین گونه تا پیش سام — فرود آمد از اسپ و بگذارد گام...
همه شهر ز آوای هندی‌درای — ز نالیدن بربط و چنگ و نای
تو گفتی دد و دام رامشگرست — زمانه به آرایشی دیگرست
بش و یال اسبان کران تا کران — بر اندوده پر مشک و زعفران

(فردوسی، ۱۳۹۳: ۱۲۰/۱- ۱۱۸).

۲-۳. کارکردِ سُرنا در سوگواری

ارسطو در کتاب سیاست خود، الحان موسیقی را به چند گونه تقسیم‌بندی می‌کند، که هریک از آنها در شنوندگان اثری جداگانه دارد. او می‌نویسد: «برخی از الحان شنوندگان را اندوهگین می‌کند، برخی شنوندگان را شاد می‌کنند، برخی از الحان شنوندگان را وادار به تأمل و اندیشیدن می‌کنند؛ برخی شور برمی‌انگیزند، پاره‌ای عواطف عامیانه را بیان می‌کنند و برخی دیگر نیز الهام‌بخش هستند» (ارسطو، ۱۳۸۴: ۴۴۵و ۴۵۱). هدف از بیان این مطلب آن است که سازِ سورنا، برای مردمانِ زاگرس، کارکردهایی بیشتر از آنچه ارسطو بیان می‌کند در دل خودَ نهفته دارد.

یکی از کاربردهای سازِ سُرنا در نزد مردم لُر و کُرد، استفاده از مقامِ چمری[1] است. همانگونه که از سازِ سُرنا درِ مراسم‌های شادی و جشن استفاده می‌شود، در سوگ و عزا نیز نیز این ساز کاربرد دارد؛ به‌ویژه اگر فردِ درگذشته، جوانی ناکام یا شخصیتی برجسته باشد، صاحبان عزا، هنگامِ تشییع جنازه، همراه با مشایعت‌کنندگان، گاهی دو سُرناچی و دو دُهل‌نوازَ و گاهی از هفت سُرناچی و هفت دُهل نواز دعوت می‌کنند تا در مراسم چمر بنوازند. همزمان با نواخته‌شدنِ سازِ چمری، زنان شیون‌کنان، ویله‌کنان و اشک‌ریزان، روی خود را می‌خراشند که فضایَی سَخت غم انگیز است (گیلانی و دیگران، ۱۳۹۶: ۱۶؛ حصوری، ۱۳۷۸: ۱۱۱– ۱۱۰).

البته، این سنّت نیز از آن دسته سنّت‌هایی می‌باشد که قدمتی کهن دارد و در بین اقوام جهان مشترک بوده است، چنان‌که در مصر باستان این سنت وجود داشته است. هرودوت از آهنگ غم‌انگیزی که مصریان به مناسبت مرگِ تک‌فرزندِ پادشاه مصر یاد می‌کند و می‌گوید: «مصریان این آواز غم‌انگیز را بیاد او خواندند» (هرودت، ۱۳۳۶: ۱۷۰). یونانیان نیز آهنگهایی برای سوگواری و خاکسپاری داشتند (دورانت، ۱۳۷۸: ۸۳۷).

۲-٤. کارکردِ پیام‌رسانیِ سازِ سُرنا

بشر در طول تاریخ از روش‌های مختلفی برای انتقال پیام خود به نقاط دوردست استفاده می‌کرده است. یکی از این روش‌ها که اتفاقاً ریشه در تاریخِ ایران نیز دارد، انتقال پیام از طریق علامت‌های صوتی یا بصری می‌باشد که جزء سریع‌ترینِ اشکال ممکن در پیام‌رسانی بوده است. بریان به نقل از دیودور سیسیلی بیان می‌کند که به دلیل این‌که سرزمین پارس یک مملکت پر از دره و کوهپایه است، پست‌های مراقبت به فاصله‌های اندک از یکدیگر بر فراز بلندی‌ها استقرار دارند، در این پست‌ها افراد بومی را که صدایی پرقدرت دارند می‌گمارند؛ این جایگاه‌ها به‌صورتی تنظیم شده‌اند که صدا از هریک به دیگری برسد، به‌گونه‌ای‌که شخصی فرمان دریافت می‌دارد آن را به دیگران منتقل می‌کند و دریافت‌کننده به نوبت خود فرمان را با صدای بلند به دیگری نقل می‌دهد و به همین ترتیب تا منتهی‌الیه ساتراپی رسانده می‌شود (بریان، ۱۳۷۸: ۷۷۷/۱ به نقل از کتاب نوزدهم دیودور).

در مناطقی از زاگرس نیز، به دلیل کوهستانی‌بودن منطقه، در زمانهای گذشته که امکانات اطلاع‌رسانی محدود بود، یکی از راه‌هایی که مردم دیگران را از حال خود خبردار می‌کرده‌اند؛ استفاده از ساز سُرنا بوده است. گرچه در منابع تاریخی، اشاره‌ای به استفاده از سازِ سُرنا برای انتقال پیام نشده است، ولی باتوجه به رایج بودن آن در لرستان، بختیاری، یاسوج، کردستان، ایلام و کرمانشاه تا پیش از اختراع بلندگو[2] می‌توان حدس زد که در تاریخ ایران نیز این امر بی‌سابقه نبوده است. در این نوع از پیام‌رسانی‌ها، هر پیامی را با

مقامی خاص می‌نواختند. مثلاً اگر برای شرکت در جشن و عروسی بود، سُرناچی بر بالای کوهی رفته و مقام‌های شاد را می‌نواخت و از این طریق پیام خود را به ساکنان پشتکوهی می‌رساند. برعکس، اگر برای شرکت در سوگ بود، ساز غمگین و به اصطلاح محلی، چَمَری می‌نواخت. مدلول این رسم، شعر عامیانه‌ی ذیل می‌باشد که در امروزه نیز ورد زبانِ مردم لر می‌باشد و در عروسی‌ها نیز می‌خوانند:

ساز زنه پُف کو دِ سازت تا بشینه دُ کَمَر تا زن و مردِ کُل عالم همه بوون با خَوَر

zzzaaa fff k sssszztttt bššin kmmrr//tt znn-o mard- kwll łł mmhama buwen bâxawar.

ترجمه: ای ساز نواز! بنواز تا صدای سازت در کوهستان‌ها بپیچد، تا زن و مردِ تمام عالم خبردار شوند که جشنِ عروسی برپاست.

۲-۵. کارکردهای اساطیری و سحرآمیزِ سازِ سُرنا با تکیه بر نظریه نیچه

با توجه به اینکه در ذیل آیین‌هایی در باور عامه‌ی مردم لُر بیان می‌گردد که بیشتر جنبهٔ اساطیری و استمداد از نیروی سحرآمیزِ موسیقی برای برآورده شدن نیاز، آرزو و یا خواسته دارند، لازم است ابتدا نظریه‌ی نیچه را که مصداق خوبی برای این کارکردها می‌باشد، بیان گردد.

> انسان‌های دورانِ کهن، درک و تصورات متفاوتی از هستی و نظامِ طبیعت داشتند.آنها تصور می‌کردند که صدای خود را با آهنگی موزون می‌توانند تا مسافت دورتری طنین‌انداز کنند... آنها قبل از هرچیز قصد داشتند از تسخیر ابتدایی روح انسان به دست موسیقی سود جویند. وزن سلطه‌ایست که میلی سرکش در همصدایی و هماهنگی ایجاد می‌کند. درنتیجه، آنها می‌گفتند که نه فقط جسم، بلکه روح و احتمالاً روح خدایان، از وزن و آهنگ تبعیت می‌کند؛ بنابراین سعی کردند بر خدایان مسلط شوند و خود را از طریق آهنگ بر آنها تحمیل کنند. (نیچه، ۱۳۹۲: ۱۴۳)

۲-۵-۱. سُرنا و ماه‌گرفتگی

عناصر مفید طبیعت در تفکر ایرانیان جایگاه خاصی داشتند؛ به گونه‌ای‌که هرودوت گزارش می‌دهد که ایرانیان برای آفتاب، ماه، خاک، آب و آتش قربانی می‌کنند. ماه نیز به‌عنوان یکی از عناصر مفید طبعیت در فرهنگِ ایرانِ باستان جایگاه بالایی داشت؛ چنان‌که یکی از یشت‌های اوستا بنام «ماه‌یشت» است (دوستَخواه، ۱۳۸۵: ۱/ ۳۲۵). در این یشت آمده است که «ماه گوی‌چهر را می‌ستاییم... ماه گوی‌چهر و بالندهٔ نژاد ستوران و آن ایزد باشکوه و فرّ و فروغمند و برخواسته و چالاک و سودمند و افزایش‌دهندهٔ گیاهان درمانگر را می‌ستاییم» (رضی، ۱۳۸۸: ۳۶۲)؛ بنابراین، ماه به عنوان یکی از ایزدان مورد ستایش قرار

می‌گرفته است. این نوع نگاه حکایت از آن دارد که بشرِ قدیم نگاه متفاوت‌تری از نگاهِ امروزین ما به عناصرِ طبیعت داشته است.

بی‌تردید امروزه همگان پدیده‌ی ماه‌گرفتگی را یکی از پدیده‌های رایج طبیعی می‌دانند که چندان مایهٔ شگفتی و دلهره‌ی آنها نخواهد شد، اما در دنیای کهن، این‌گونه به پدیده‌های طبیعی نگاه نمی‌شد. در تفکرِ پیشازرتشتی و حتی پس از آن، ماه به‌عنوان یکی از ایزدانِ روشنایی‌بخش به شمار می‌آمد که وقتی به او نگاه می‌کردند، وادار به تأمل و تفکر می‌شدند. به گمان آنها، روشنایی ماه «آن روشنی و انوار نقره‌گون را امشاسپندان چون فرّی به پهنه‌ی این زمین اهورا آفریده پخش می‌کنند و از اثر آن انوار است که در بهاران گیاهان به سبزی و فزاینده می‌شوند» (رضی، ۱۳۸۸: ۳۶۲).

در تفکرِ ایرانیان باستان، در تقابل با ایزدان و نیروهای اهورایی، اهریمن و نیروهای اهریمنی بودند که گاهی بر نیروهای اهورایی می‌تاختند و آنها را طلسم می‌کردند و یا شکست می‌دادند. یکی از این نیروهای اهریمنی که در اوستا بارها از آن یاد شده است، پَئیریکاها (پری‌ها) یا دیوان افسون‌کننده می‌باشند. این پَئیریکاها که در تقابل با نیروهای اهورایی هستند، گاهی آنها را طلسم کرده و از کار می‌اندازند؛ مثلاً از باریدن باران یا از پرتوافکنی نور ماه جلوگیری به عمل می‌آورند (رضی، ۱۳۸۸: ۳۶۶).

مردمان لُر و کُرد نیز ماه را الهه‌ای زیبا می‌پنداشتند و وقتی پدیده‌ی طبیعی خسوف روی می‌داد، بر این باور بودند که اجنه پا بر روی دوش هم نهاده‌اند تا برای بردن ماه به آن دسترسی پیدا کنند؛ بنابراین تاریکی نور ماه بر اثر هجوم اجنه است. برای پراکنده‌کردن اجنّه، از نیروی سحرآمیز موسیقی استمداد می‌جستند. در زمان ماه‌گرفتگی، سُرناچی دهانه سُرنا را به‌طرف ماه می‌گرفت و همراه با دُهُل در مجموعه دستگاه ماهور، ساعت‌ها به نواختن ادامه می‌داد. آنها اعتقاد داشتند که صدای سُرنا و دُهُل اجنه و کافران را مجبور می‌کند تا ماه را رها کنند[۳]. به نظر می‌رسد، با توجه به اینکه موسیقی و ساز جزء نیروهای اهورایی بودند، آنها با سلاح موسیقی سعی در رهایی ماه از دست نیروهای اهریمنی داشتند. ضمن اینکه موسیقی عامل جمع‌شدن آنها به گرد هم و کمتر شدن ترس و استرس آنها نیز می‌شد.

در این راستا ابوریحان بیرونی گزارش می‌دهد که ایرانیان به جن‌ها و شیاطین و نقش آنها در ضربه‌زدن به نیروهای اهریمنی اعتقاد داشتند:

> حزم و احتیاط اقتضا می‌کند که بر اشخاصی که برای ابطال این امور و تکذیب آن جز ریشخند و سخریه و چانه بالاکشیدن دلیلی دیگر ندارند وقعی نگذاریم و گفته آنها را گوش ندهیم و جمعی زیاد از فلاسفه به جن و شیاطین معتقد بودند؛ چنان‌که ارسطو جن و شیاطین را حیوان هوایی و ناری توصیف کرده است. (بیرونی، ۱۳۵۲: ۳۰۷ و ۳۱۴)

۲-۵-۲. کارکرد سُرنا در مراسمِ طلبِ باران

آیین طلب باران، از آن دسته آیین‌هایی می‌باشد که با کمی اختلاف در سبک برگزاری، در بین تمام اقوام مشترک هستند؛ چنانکه در مصر باستان نیز، این آیین اجرا می‌شد. در عهد هخامنشیان نیز یکی از مشهورترین دعاهای داریوش، رهایی از خشکسالی و آمدن باران می‌باشد (شارپ، ۱۳۴۶: ۸۱). در این راستا، ابوریحان بیرونی از آیین باران خواهی در طبرستان سخن به میان آورده است (بیرونی، ۱۳۵۳: ۳۱۴).

سعدی شیرازی نیز به آئین طلب باران اشاره می کند:

گروهی سوی کوهساران شدند　　به فریاد خواهان باران شدند

(سعدی شیرازی، ۱۳۲۱: باب چهارم).

این آیین امروزه در بین بسیاری از اقوام ایرانی، به‌ویژه مردمان زاگرس رایج است، با این تفاوت که آیین طلب بارانِ مردمِ زاگرس با استمداد از ناله سازِ سُرنا می‌باشد. از آنجا که آناهیتا الهه‌ی زیبای آبهایِ روان بود، در قحط باران که حتی ابرهای سیاه هم گاهی از باریدن امساک می‌ورزیدند، مردمان زاگرس با دیدن ابرهای باران‌زا به احترام آناهیتا، ایزدبانوی آبها، دو شیزه‌ای زیبا را برمی‌گزیدند و بر بلندایی می‌رفتند و سورناچی همراه دُهُل رو به ابرهای سیاه شروع به نواختن می‌کرد. دوشیزهٔ زیبا نیز درحالی‌که دستهایش را به‌طرف ابرها دراز کرده بود، شروع به رقصیدن می‌کرد. البته در یونان باستان نیز، مردم به مناسبت حوادث مهم طبیعی و اجتماعی، به رقص‌های گروهی گوناگون اشتغال می‌ورزیدند (دورانت، ۱۳۷۸: ۸۳۷).

در تفکر ایرانیان، تیشتر به عنوان ایزد باران به حساب می‌آمد که یکی از یشت‌های اوستا به‌نام اوست (دوستخواه، ۱۳۸۵: ۳۲۹/۱). تیریشت یکی از زیباترین یشت‌های اوستاست که ستیزه و جنگ میان دیو خشکسالی و ایزد باران زمینه‌ی آن است. در اندیشه‌ی ایرانیان علت خشکسالی این بود که دیوانِ افسون‌کننده، راه را بر باران می‌بندند؛ درمقابل تیشتر امواج آب را برمی‌انگیزد و آب را به هفت کشور می‌رساند. در تیریشت آمده است که علت خشکسالی و شکست ایزد باران از دیو خشکی این است که دین مزدیسنا در کاستی است و مردمان دیگر ایزد باران را نمی‌ستایند. هرگاه ایزد باران، همانند دیگر ایزدان ستوده شود، نیروی او افزون خواهد شد و باران خواهد بارید (رضی، ۱۳۸۸: ۳۶۶- ۳۶۳). بر این اساس می‌توان گفت آیین طلبِ باران که معمولاً در تمام کشور رایج می‌باشد، بازمانده‌ی همین تفکر باستانی باشد که البته با آوای ساز، بهتر می‌توانستند صدایشان را به آسمانها برسانند.

۲-۵-۳. کارکرد سُرنا در مراسمِ طلبِ پسر (کُرطلو)

در بسیاری از جوامع کهن، ارزش نوزاد پسر بسی بالاتر از نوزاد دختر بود. دلیل آن نیز بیشتر به‌خاطر نقش پسران در جنگ، کار و کشاورزی بود؛ چنان‌که در چین باستان نیز مادران آرزوی پسرزایی می‌کردند و اگر بی‌پسر می‌ماندند، همواره شرمگین بودند، زیرا پسران بهتر از دختران در کشتزارها کار می‌کردند و در میدانها می‌جنگیدند؛ بنابراین دختران همچون بار، بر دوش خانواده سنگینی می‌کردند (دورانت، ۱۳۷۸: ۵۷۱). علاوه بر این، دلیل دیگر توجه به پسر به دوران نیاپرستی می‌رسید که اتفاقاً هنوز در فرهنگ اقوام ایران رایج است؛ چراکه در این فرهنگ‌ها، باور بر این است که اگر مردی بدون داشتن فرزند پسر از دنیا رود، «اجاق کور» می‌باشد. ویل‌دورانت به خوبی به این تفکر اشاره دارد و می‌نویسد: «نیاپرستی از دو جهت بر اهمیت تولیدمثل می‌افزود: مرد می‌بایست صاحب پسران بسیار شود تا پس از مرگش برای او قربانی کنند و هم مراسم بزرگداشت نیاکان را همچنان برپا دارند» (دورانت، ۱۳۷۸: ۵۷۱).

این تفکر در ژاپن نیز رایج بود؛ چنان‌که اگر خانواده‌ای فقط صاحب اولاد اناث بود، پدر، برای حفظ نام و میراث خود، پسری به فرزندی برمی‌گزید (دورانت، ۱۳۷۸: ۶۱۳).

در ایران باستان نیز توجه خاصی به فرزندِ پسر می‌شد و سنّت‌های خاصی برای جلوگیری از اجاق کور شدن داشتند. چنانکه ابوریحان بیرونی اشاره می‌کند:

> یعنی اگر مردی بمیرد و پسری نداشته باشد، باید دید اگر زنی دارد، او را به نزدیک‌ترین خویشاوندان متوفّی باید بدهند و اگر زن ندارد، دختر یا نزدیک‌ترین بستگان او را با اقرب خویشان باید نکاح ببندند، ولی اگر هیچ زنی از بستگان او موجود نباشد، از مال شخصی متوفّی باید زنی را جهیزیه داده، به یکی از مردان خویشاوند میّت بدهند. پسری که از این ازدواج حاصل شود، فرزند آن مرد میّت محسوب میشود. کسی که از ادای این تکلیف غفلت ورزد، سبب قتل نفوس بیشمار شده است، زیراکه نسل میّت را قطع و نام او را تا آخر دنیا خاموش نموده است. (بیرونی، به نقل از کریستن‌سن، ۱۳۳۲: ۴۴۴)

درهرحال، فرزند پسر در فرهنگ تمامی اقوام و ملل باستانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده است و برای پسردار شدن و مقطوع‌النسل نشدن دست به اقداماتی می‌زدند. در فرهنگِ مردمِ زاگرس نیز به دلیل جنگ‌ها و بافت قبیله‌ای آنها، داشتنِ پسر جایگاه ویژه‌ای داشت؛ به‌طوری‌که اگر خانواده‌ای صاحب چندین فرزندِ دختر می‌شد و نعمت داشتن پسر را نداشت، مراسمی خاص و نمادین به‌نامِ کُرطلو (طلبیدنِ پسر)، برگزار می‌کردند که به‌نظر می‌رسد، ریشه در اساطیر داشته باشد؛ چراکه کاملاً با دعا و استغاثه به درگاه ایزدِ مهر قابل تطبیق می‌باشد.

مراسم طلب پسر بدین‌گونه برگزار می‌شود که زنی که از نعمتِ فرزندِ پسر برخوردار نیست، همراه با گروهی که سُرناچی و دُهُل‌زن نیز در بین آنها هستند، هنگام غروب خورشید، قرص نانی در دست گرفته، جملگی بر بلندایی می‌شدند، زنی که طلب پسر داشت، نان معطر و تازه بلوط را به‌عنوان هدیه به سمت خورشید می‌گرفت و آوازِ موزون ذیل را می‌خواند:

یا افتو هِنای دِ دُخدِر بَسَ مال و میُونم بی پُشت و کَسَ

Yaaaftnnnnnnnnddêêxxxxrrr sss //mmH -o meênem bê posht-o kas

ترجمه: ای آفتاب دادرَس، دیگه فرزند دختر بس است، خانواده و دودمانم بی پشت و کس است.

ای لیسک افتو وِ دادم بَرَس ای گِل کُری با دِ دخترم بَس

Aê lisk-aaaftvvvvââââdmmmrrrr ss//êêêgdl kkvrr mmaaaaaaattttt trmmssss

ترجمه: ای اشعه (=لیسک) خورشید به دادم برس، این بار پسری باشه، دیگه دختر کافیست.

سپس سورناچی در زمان غروب، دهانه‌ی سُرنا را به سمت خورشید گرفته، محزون و غم‌انگیز و هم‌صدا با نالهٔ زنِ طالب پسر، در ماهور بلند و دنباله‌دار همراه دُهُل می‌نوازد. این آئین حدود چهل غروب ادامه می‌یافت[۴].

اینکه مراسمِ کُرطلو، با آوای سازِ سُرنا و بر بالای کوه با هدیه‌ی نان به پیشگاهِ خورشید و همراه با سرود و دعا و نیایش برگزار می‌شود، قابل تأمل است. واقعیت این است که انسان‌ها از طریق موسیقی کلامِ خود را به ایزدان می‌رساندند (نیچه، ۱۳۹۲: ۱۴۳). در ایران باستان از خورشید به عنوان ایزد مهر یاد می‌شد (دوستخواه، ۱۳۸۵: ۳۲۳/۱)، که در عصر هخامنشیان با طلوع خورشید در صبحگاهان با صدای شیپور او را نیایش می‌کردند (بریان، ۱۳۸۶: ۵۳۵/۱). جایگاه خورشید بر فراز کوهستان بود. در اوستا آمده است که: «اهورامزدا از برای مهر، بر آن قلهٔ بلند و درخشان هَرَئی‌تی بَرزَ (کوهِ هرا)، زیباترین جایگاه‌ها را ساخته است. در آن‌جایی که مهر ناظر و نگران مردمان است» (رضی، ۱۳۸۸: ۳۷۸). به همین خاطر مراسمِ طلب پسر بر بالای کوهستان برگزار می‌شود.

نکتهٔ قابلِ توجه اینکه ایزدِ مهر به هنگامِ ناپدید شدنِ خورشید، از آن جایگاهِ آسمانی‌اش، سراسر زمین را می‌نگرد تا از آنچه در زمین می‌گذرد آگاه شود (رضی، ۱۳۸۸: ۳۸۳). اینکه زنِ طالب پسر، نان به درگاه خورشید هدیه می‌دهد، نیز قابل تأمل است؛ چراکه ایزد مهر که معادل آپولون در یونان باستان بود، خدای رویش نیز به شمار می‌آمد. به همین دلیل، در روزهای درو، ده یک محصول را به او تخصیص می‌دادند (دورانت، ۱۳۷۸: ۸۷– ۸۶). البته نان و آرد گندم، نثارکردن، در تاریخ ایران سابقه دارد؛ چنان‌که وقتی کوروش هخامنشی از آستیاگ پادشاه ماد شکست خورد و بر فرازِ یک کوهستان به

محاصره افتاد، به خانهٔ یک بزچران رفت و در حیاط خانه به قربانی کردن اقدام کرد. او آرد گندم را برای قربانی نثار کرد (بریان، ۱۳۸۶: ۵۱۶/۱).

نکتهٔ آخر و قابل تأمل‌تر در سرودی می‌باشد که زنِ طالب پسر می‌سراید. در این سرود از آفتاب به عنوان پشت و پناهِ بی‌پناهان یاد شده کهَ دادرس است؛ همان‌چیزی که در مهریشتِ اوستا در وصفِ ایزد مهر آمده و از او به‌عنوان «پناه‌گاهِ همهٔ پیروان و مؤمنان به وی»، یاد شده است (رضی، ۱۳۸۸: ۳۷۸). همچنین در اوستا آمده است که ایزد مهر به کسی که در پیمان خود استوار باشد، فرزندان نیرومند و هوشیار می‌بخشد و برای سرزمین ایران آرامش، بخشش و برکت به وجود می‌آورد. دشواری‌ها را چاره می‌سازد و هرگاه معتقدان به مهر، نیازی به یاری داشته باشند، به یاری‌شان می‌شتابد و درخواست‌شان را می‌شنودَ (همان: ۳۷۶- ۳۷۳). از توجه اوست که نظامِ خانواده و روستا و شهر برقرار است و در روستا و خانواده زنان زیبای بلند بالا و فرزندانِ دلیر برقرار است و به همین جهت است که گروه پیروان همواره و به هنگام، در مراسم ستایش وی حاضر می‌شوند (همان: ۳۷۷). همچنان‌که فدیه دادن برای ایزدِ مهر همراه با یسناخوانی و سرودخوانی با آوایی دلپذیر و رسا به‌جا می‌آمد (همان: ۳۸۳- ۳۸۱)، در فرهنگ عامه مردم لُر، فدیه‌دادن برای خورشید جهت طلبِ پسر همراه با سرودخوانی، ساز و آوایِ رسا و غم‌انگیز زنی به جا می‌آید.

محتوایَ سرود و دعایی که زنانِ طالب پسر به پیشگاه خورشید نثار می‌کنند تا حدودی مشابه سرودی می‌باشد که ستایندگانَ مهر برای او می‌سرایند. هر سه بیتی که در فوق آمد با دعاهای: ای آفتاب دادرس، ای لیسک (=شعاع) آفتاب شروع شده‌اند که از او می‌خواهند به دادشان برسد و کامِ آنها را برآورده کند. در مراسم ستایش ایزدِ مهر، گروه ستایندگانِ مهر به دعاخوانی و همسُرایی و سرودخواندن می‌پردازند:

> ای مهر، این سرودهای ما را بشنو، ستایش و عبادت ما را بپذیر. کام ما را روا کن. فدیه و نیازمان را بپذیر و میان این جمعِ دوستدار فرود آی، چون پیمانت برای شادی پیروانت استوار است. اینک کام‌هایمان را برآر. آنچه را خواستاریم. پیروزی، کامرانی، بخشش، نیک نامی، آسایش وجدان، درک دانش و علم... (همان: ۳۷۷)

۲-۵-٦. استمداد از نیروی سحرآمیز ساز برای پیداشدن جسد غرق‌شدگان در آب

یکی از کارکردهای موسیقی این است که همواره حسِ برآورده شدنِ امیال و آرزوهایمان را به ما می‌دهد؛ به‌طوری که گویی تمامی هیجانات وَ عواطفِ بشریَ، از لذت و اندوه و عشق و نفرت گرفته تا بیم و امید و غیره از طریق موسیقی سخن می‌گویند (شوپنهاور، ۱۳۸۸: ۹۰۵ و ۹۱۰). هدف از استناد به این کلام شوپنهاور این است که بیان گردد، سازِ سُرنا در اوجِ ناامیدی مردم نیز به دادشان می‌رسد و به آنها امید می‌دهد. یکی از کارکردهایَ سازِ سُرنا در نزد اقوامِ زاگرس، این است که در ایامِ وحشت و ناامیدی و غم

نیز به آن پناه می‌برند. در نزد بسیاری از اقوامِ ایرانی ازجمله در شمال و جنوب کشور و مردم زاگرس، وقتی کسی در رودخانه غرق شود، اگر جنازه‌ی آن در دل امواج خروشان رود ناپدید شود و مردم از پیدا کردن آن ناامید شوند، دست به دامن نیروی سحرآمیز سازِ سُرنا می‌شوند. در این سنت، سُرنانوازان در طول مسیری که شخص در آب غرق شده، حرکت کرده و چندین ساعت می‌نوازند و این کار سبب می‌شود تا جنازه غریق بر روی آب ظاهر شود. به باور آنها ساز معجزه می‌کند و جسد را بر روی آب می‌آورد. با توجه به اینکه نگارندگان خود این سنت را به چشم دیده‌اند، به نظر می‌رسد، آوای ساز که با ریتمِ خاصی نواخته می‌شود، نقش زیادی در امیدوار شدنِ جویندگانِ جسد دارد و با شور و امید بیشتری به جستجو می‌پردازند که در نهایت به پیدا شدنِ جسد منتج می‌شود.

البته می‌توان این مورد را نیز از لحاظ باورهای اساطیری تحلیل کرد. ایرانیان باستان برای آب احترام و تقدس خاصی قائل بودند؛ به‌طوری‌که از آناهیتا به‌عنوان ایزدبانوی آبها یاد می‌شد و در اوستا بارها ستایش شده است (دوستخواه، ۱۳۸۵: ۲/ ۶۰۵-۶۰۱)؛ همچنین بنا بر اوستا، از ایزدبانوی آبها به‌عنوان اجابت‌کنندهٔ استغاثه که هر آنگاه وی را بستایند، نیکو بشنود و به یاری برسد (دوستخواه، ۱۳۸۵: ۲/ ۶۰۱؛ پورداود، ۲۵۳۶: ۳۴۰)، یاد شده است. در تفکر مزدایی اعتقاد بر این بود که با استمداد از آب آرزوها برآورده می‌شوند؛ چنان‌که با استمداد از آب کی‌خسرو کامروا شد (پورداود، ۲۵۳۶: ۱۵۱). بنابراین تفکر و نظریه نیچه که انسانها از طریق موسیقی پیام خود را به خدایان می‌رساندند و از این راه، ریسمانِ جادویی بر گردن آنها می‌انداختند (نیچه، ۱۳۹۲: ۱۴۳)، به‌نظر می‌رسد، اقوامِ ایرانی که به این سنّت باور دارند، از طریق موسیقی قصد رساندن پیام خود به ایزدبانوی آبها دارند. ایزدی که یکی از کارکردهایش، اجابت کردن دعای مردم است.

۳. نتیجه‌گیری

موسیقی و ساز در میان تمامی اقوام و ملل جهان جایگاه ویژه‌ای دارد. تمدن‌های باستانی و انسانهای دوران‌های کهنِ تاریخی، دیدگاهی فرازمینی نسبت به موسیقی داشتند؛ به‌گونه‌ای‌که آنها از طریق موسیقی و کلامِ موزون، پیامِ خود را به خدایان می‌رساندند. در دنیای کهن، موسیقی و معابد پیوندی ناگسستنی داشتند. امروزه نیز موسیقی و ساز همچنان جایگاهِ ویژه‌ی خود را دارد. گرچه سازِ سُرنا، سازی بین‌المللی با کارکردهای گوناگون می‌باشد، اما این ساز با روح و روان و جانِ مردمِ زاگرس در پیوند است؛ به‌طوری‌که این ساز، در رزم و بزم، سوگ و سور همدم آنها می‌باشد. علاوه بر این، ساز سُرنا، کارکردهای اساطیری و رازگونه‌ای در فرهنگ مردمِ زاگرس دارد که به لحاظ اسطوره‌شناختی قابل تأمل می‌باشند. یکی از کارکردهای سازِ سُرنا، انتقالِ پیام‌های زمینی و فرازمینی است. مردمِ

لُر و کُرد در گذشته که امکانات پیام رسان مدرن وجود نداشت، از طریق ساز پیام شاد یا غمگین خود را به فرسخ‌ها آنسوتر انتقال می‌دادند. علاوه بر این، آنها از طریق آوای سحرآمیز سازِ سُرنا، پیام و درخواست و آرزوهای خود را به پروردگار می‌رساندند. موضوعی که «نیچه»، در آن تأمل و تفکر کرده است. در فرهنگِ مردمِ زاگرس، سنّت‌هایی رایج است که اکثراً ریشه در اساطیر دارند و یا به‌گونه‌ای شگفت قرینه‌ی باورهای اساطیری هستند که همگی با آوای سازِ سُرنا اجرا می‌شوند. از جملهٔ این سنّت‌ها، مراسم طلبِ پسر است. در مراسمِ طلبِ پسر که با نواخته‌شدن سازِ سُرنا در پیوند است، زنی که خواهانِ فرزندِ پسر می‌باشد، با دسته‌ای نوازنده بر بالایِ کوهی رفته، با اشعاری زیبا که همه حکایتِ از دادرس بودن خورشید دارند، از خورشید طلبِ پسر می‌کند. سرودی که خوانده می‌شود با دعایی که در مهریشت آمده بسیار تشابه دارد. ضمن اینکه نان به درگاه خورشید نثار می‌کند که در باورهای اساطیری ایرانیان و یونانیانِ باستان، خورشید ایزدِ موسیقی و رویش هم بود و به درگاه او نان و آرد نثار می‌کردند.

همچنین در مراسمِ طلبِ باران که تقریباً امری رایج در تمامی باورها و مذاهب می‌باشد، مردمِ لُر و کُرد با سازِ سُرنا، دعا و درخواستِ خود را به درگاه پروردگار می‌رسانند، موضوعی که در تیریشت به‌وضوح آمده است. علاوه بر این، مردمِ زاگرس بر این باور بودند که پدیده‌ی طبیعی «خسوف»، به دلیل نبردِ نیروهای اهریمنی و اهورایی اتفاق می‌افتد. آنها تصور می‌کردند که جن‌ها قصد طلسم‌کردنِ ماه که به‌عنوان یکی از نیروهای اهورایی را دارند. همان موضوعی که در اوستا به آن اشاره شده و ابوریحان بیرونی نیز از آن دفاع می‌کند؛ درنتیجه از طریق موسیقی (سازِ سُرنا)، که سلاحِ اهورایی بود، سعی می‌کردند که جن‌ها را طلسم کنند. درنهایت مردم زاگرس، همانند مردمِ شمال و جنوبِ کشور، وقتی کسی در آبِ رودخانه مفقود می‌شود، با استمداد از نیروی سحرآمیزِ سازِ سُرنا، جسد مفقود شده را پیدا می‌کنند.

یادداشت‌ها

۱. چَمَر (chamar)، در زبان محلی به معنای عزا است. مقامِ چمری نیز به سازِ چپی یا حزن‌انگیزی گفته می‌شود که در حین عزا می‌نوازند.

۲. نگارندگان خود شاهد عینی استفاده از این کارکرد سازِ سُرنا بوده‌اند.

۳. مصاحبه با هادی زینیوندیان، ۷۰ ساله از دره شهرِ ایلام؛ منوچهر خیری اوروندی، ۷۵ساله از بازفت بختیاری؛ باقر غلامی ٦۰ ساله از شاهیوندِ لرستان.

۴. مصاحبه با شاهوردی گیلانی، ۷۵ ساله از دره شهر ایلام، کدخداا سوخته بازگیر، ۸۷ساله از روستای تخت خانِ آبدانان؛ اردشیر اصل‌مرز، ۷۵ ساله از دره شهر، کوهزاد زکی‌پور۹۰ ساله از یاسوج؛ ایرج جمینی ٦۰ ساله از روانسر، پرویز حسین پناهی ۷۵ ساله از سنندج.

کتابنامه

-ارسطو. (۱۳۸۴). ***سیاست***. ترجمه حمید عنایت. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

- اسدی طوسی، علی بن احمد. (۱۳۹۴). ***گرشاسب‌نامه***. به کوشش محمود امیری سالار و نادر مطلبی کاشانی. تهران: سخن.

- افلاطون. (۱۳۸۳). ***جمهوری***. ترجمه فؤاد روحانی. تهران: انتشارا علمی و فرهنگی.

- بریان، پی‌یر. (۱۳۸۶). ***تاریخ امپراتوری هخامنشیان از کوروش تا اسکندر***. ترجمهٔ مهدی سمسار. تهران: فرزان روز.

- بیرونی، ابوریحان. (۱۳۵۲). ***آثارالباقیه***. بقلم اکبر داناسرشت. تهران: ابن‌سینا.

- پورداود، ابراهیم. (۲۵۳۶). ***یشت‌ها***. به کوشش بهرام فره‌وشی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

- تورات. عهد جدید وعهد قدیم ***(کتاب مقدس)***. (بی تا). به همت انجمن پخش کتب مقدسه. در سازمان ملل به چاپ رسید (ممهور به مهر شورای خلیفه گری تهران): تهران.

- حصوری، علی. (۱۳۷۸). ***سیاوشان***. تهران: نشر چشمه.

- دورانت، ویل. (۱۳۷۸). ***تاریخ تمدن***. ترجمه احمد آرام. تهران: سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.

- دوستخواه، جلیل. (۱۳۸۵). ***اوستا کهن‌ترین سرودها و متنهای ایرنی***. تهران: مروارید.

رضی، هاشم. (۱۳۸۸). ***اوستا***. تهران: بهجت.

- سعدی شیرازی، مشرف‌الدین مصلح. (۱۳۲۱). ***بوستان سعدی***. تصحیح محمدعلی فروغی. تهران: فرهنگ جاوید

- شارپ، نارمن. (۱۳۴۶). ***فرمان‌های شاهنشاهان هخامنشی***. شیراز: دانشگاه شیراز.

- شوپنهاور، آرتور. (۱۳۸۸). ***جهان همچون اراده و تصور***. ترجمهٔ رضا ولی‌یاری. تهران: مرکز.

- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۹۳)، ***شاهنامه فردوسی***، بر اساس نسخه مسکو، تهران: انتشارات پورصایب.

- کریستن‌سن، آرتور. (۱۳۳۳)، ***ایران در زمان ساسانیان***. ترجمه رشید یاسمی. تهران: نگاه.

- گیلانی، نجم‌الدین؛ اکبری، مرتضی؛ یاری، سیاوش. (۱۳۹۶). «بررسی تطبیقی سوگ‌آئین‌های لری و کردی با سنت سوگواری در شاهنامه». ***فصلنامه ادبیات تطبیقی***، دوره۹، شماره ۱۷. صص ۲۰۵- ۱۷۴.

- مولوی، جلال‌الدین محمد بلخی. (۱۳۸۳). ***غزلیات شمس***. به تصحیح محمدرضا شفیعی کدکنی. تهران: امیرکبیر.
- نیچه، فردریش. (۱۳۸۶). ***غروب بتان***. ترجمه مسعود انصاری. تهران: جامی.
- نیچه، فردریش. (۱۳۹۲). ***حکمت شادان***. ترجمه جمال آل احمد، سعید کامران و حامد پولادوند. تهران: جامی.
- هردوت. (۱۳۶۸). ***تواریخ***. ترجمهٔ ع. وحید مازندرانی. تهران: چاپخانه آشنا.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی